

МЕТАФІЗИЧНИЙ СЕНС МІФОЛОГЕМИ ЗЕМЛІ У МУЗИЧНІЙ ШЕВЧЕНКІАНИ («ПРОЩАЙ, СВІТЕ, ПРОЩАЙ, ЗЕМЛЕ...»)

Мета роботи – дослідити реалізацію метафізичного сенсу номінативного ряду, що формує семантику міфологеми Землі, у музичній творчості за поезіями Т. Шевченка на прикладі поезії «Прощай, світе, прощай, земле...». **Методологія** дослідження полягає в застосуванні компаративного методу, а також методів контент-аналізу та класифікації. Такий методологічний підхід дає змогу проаналізувати семантику міфологеми Землі, яка широко втілена у музичній шевченкіані. **Наукова новизна.** Музична шевченкіана стала предметом дослідження великої кількості музикознавчих праць. Однак у даній статті аналізується недосліджений ракурс – втілення містичного сенсу міфологеми Землі як однієї із ключових для національного колективного мислення. **Висновки.** Міфологема Землі у творчості Кобзаря отримала широке втілення. Метафізичний сенс міфологеми, проаналізований на прикладі знакової для цієї тематики поезії «Прощай, світе, прощай, земле...», зумовлений його належністю до мікропарадигми лексеми «свята земля», яка формується на основі двох векторів образних значень. У музиці М. Лисенко виходить від вектора свята земля – мати – Батьківщина і приходиться до кульмінації на основі вектора свята земля – правда, справедливість. Натомість В. Сильвестров обмежує поетичний текст до рядків, в яких розмовляє з рідною землею, акцентуючи другий вектор, а перший виражається ніби «крізь» звучання у думі кобзаря-псалмопевця.

Ключові слова: міфологема Землі, мікропарадигма лексеми «свята земля», музична мова.

Казимирів Христина Тарасівна, преподаватель кафедры хорового дирижирования Института искусств Прикарпатского национального университета им. В. Стефаника

Метафізический смысл мифологеми земли в музыкальной шевченкиане («Прощай, мир, прощай, земля ...»)

Цель работы – исследовать реализацию метафизического смысла номинативного ряда, формирующего семантику мифологеми Земли, в музыкальном творчестве по стихам Т. Шевченко на примере поэзии «Прощай, мир, прощай, земля...». **Методология** исследования заключается в применении компаративного метода, а также методов контент-анализа и классификации. Такой методологический подход позволяет проанализировать семантику мифологеми Земли, широко воплощенной в музыкальной шевченкиане. **Научная новизна.** Музыкальная шевченкиана стала предметом исследования большого количества музыкаловедческих работ. Однако в данной статье анализируется новый, до сих пор неисследованный ракурс – воплощение мистического смысла мифологеми Земли как одной из ключевых для национального коллективного мышления. **Выводы.** Мифологема Земли в творчестве Кобзаря получила широкое воплощение. Метафизический смысл мифологеми, проанализирован на примере знаковой для этой тематики поэзии «Прощай, мир, прощай, земля ...», обусловленный его принадлежностью к микропарадигме лексемы «святая земля», которая формируется на основе двух векторов образных значений. В музыке Н. Лысенко исходит от вектора «святая земля – мать – Родина» и приходит к кульминации на основе вектора «святая земля – правда, справедливость». Напротив, В. Сильвестров ограничивает поэтический текст строками, в которых разговаривает с родной землей, акцентируя второй вектор, а первый выражается как бы «сквозь» звучание в думе кобзаря-псалмопевца.

Ключевые слова: мифологема Земли, микропарадигма лексемы «святая земля», музыкальный язык.

Kazymyryv Khrystyna, lecturer of the Institute of Arts of Stefanyk Carpathian National University

The metaphysical sense of the Earth mythologeme in musical Shevchenkiana («Farewell, world, farewell, earth ... »)

The purpose of the study is to investigate the implementation of metaphysical sense of nominative line that forms the Earth mythologeme semantics, through the example of «Farewell, world, farewell, earth...». Research methodology consists in the use of comparative methods and techniques of content analysis and classification. This **methodological** approach allows to analyze the semantics of the Earth mythologeme, which is widely implemented in the music on Shevchenko's poetry. **Scientific novelty.** The music on Shevchenko's poetry was the subject of many musicological researches. However, this article deals with a new unexplored aspect – the embodiment of the mystical meaning of the Earth mythologeme as a key to the national collective thinking. **Conclusions.** In poet's works, the mythologeme of the Earth is widely fulfilled. Metaphysical sense of the mythologeme is studied through the example of the important for this subject poetry "Goodbye, World, Goodbye, earth ..." due to its affiliation with the lexical unit microparadigm "holy land", based on the two vectors of image meanings. In his music, Lysenko comes from the vector "holy land – mother – Motherland", and comes to a culmination, based on vector "holy land – truth, fairness". Instead, V. Silvestrov limits the poetic text to the lines, where he speaks with his native land, accentuating the second vector, and the first one is expressed as if "through" the sound in a duma of kobzar-psalmist.

Keywords: Earth mythologeme, microparadigm of «holy land» lexical unit, musical language.

Актуальність теми дослідження. «Кобзар» – осердя української міфотворчості, в якому знаходимо національно зумовлене трактування основних образів-ідей, що функціонують у суспільній свідомості як «рідні» від діда-прадіда. Серед іншого знаходимо і питома українське трактування міфологеми Землі, що функціонує сьогодні і в поезії Т. Шевченка, і в її музичних інтерпретаціях. Оскільки семантичне навантаження ключових для нації лексем творить її сучасну світоглядну картину, то їх дослідження є актуальною науковою проблемою.

Музична шевченкіана стала предметом дослідження великої кількості музикознавчих праць – від наукових пошуків С. Людкевича («Співні та мелодійні основи й прикмети поезії Тараса Шевченка» та ін.) і Ф. Колесси («Студії над поетичною творчістю Шевченка») до найновіших дисертаційних досліджень, де у контексті сучасних проблем аналізується вплив поезики Т. Шевченка на формування творчого методу М. Лисенка [5-6], музична шевченкіана у творчості сучасних митців, відображення національних архетипів у літературно-музичному дискурсі за творами Кобзаря [2] тощо.

Наукова новизна полягає у розгляді і аналізі іншого ракурсу – втілення містичного сенсу міфологеми Землі як однієї із ключових для національного колективного мислення.

Керуючись метою – дослідити реалізацію метафізичного сенсу номінативного ряду, що формує семантику міфологеми Землі, у музичній творчості за поезією Т. Шевченка на прикладі «Прощай, світе, прощай, земле...» – насамперед окреслимо основні парадигматичні і валентні властивості вказаного ряду, визначені Н. Калинюк[4]. До них належать:

- бінарні опозиції аксіосимволів землі – життя і смерть, могила і мати (як «джерело життя»), годувальниця і страдниця;
- вказані вектори опозицій мають властиві кожному із них образні маркери, закріплені довготривалою народнопісенною практикою – свята, сира, чорна, щедра, рідна, чужа, своя, які стимулюють розвиток і поширення нових асоціативних рядів;
- входження номінації земля до парадигми мова як «німа земля»;
- із «землею-матір'ю» пов'язані асоціати біль, страждання, плач, любов;
- із «сирою землею» асоціюються смерть, туга, позначення «чорна»;
- продуктивними контекстними актуалізаторами семантики землі є образи степ, поле, луг, лан, мікрообраз пісок.

Для нашого дослідження особливо важливими є висновки щодо мікропарадигми лексеми «свята земля», яка формується на основі двох векторів образних значень. Перший – це свята земля – правда, справедливість, де виникають зв'язки з асоціатом очищення (вода, вогонь). Другий вектор – свята земля – мати – Батьківщина (рідна), що промовисто показано П. Тичиною: «З великої радості святую землю цілували» [4].

Якою постає семантика міфологеми Землі у Т. Шевченка? На нашу думку, її головний вектор знаходиться у контексті гіркої долі України та її народу, де аксіосимволами міфологеми Землі стає могила – сира земля, що упокоює воїнів і борців.

Аналізуючи сенс міфологеми Землі у контексті творчості Т. Шевченка, вирізнімо її метафізичний аспект, зосереджений у мікропарадигмі «свята земля». Вона формується на основі таких векторів образних значень як правда, справедливість, де виникають зв'язки з асоціатом очищення водою чи вогнем (сира земля), і мати – Батьківщина (рідна земля). Таке поєднання двох наріжних основ життя – води і землі – є джерелом розширення метафізичного трактування міфологеми. На нашу думку, воно розділяється на певні семантичні сфери. Перша сфера пов'язана із проникненням енергії світла – земля «плодюча», «матір». Друга сфера «сирої землі» асоціюється зі смертю, землею, що ховає, і її головною характеристикою є морок, оскільки лексема «морок» споріднена із лексемою «смерть», на що вказував О. Потебня [10, 406]. Проте, етимологія доводить, що морок, ідея смерті, і родючості мають спільне походження. Сучасні вчені пов'язують це з прадавніми уявленнями про світобудову, де закарбовані ідеї первісного світового океану (моря), підземної вологості, родючості. У цьому опозиція сенсів міфологеми Землі як землі-смерті і землі-життя.

Вказана опозиція яскраво втілена у творчості Кобзаря, зокрема, у двох головних мікропарадигмах лексеми земля. Першу назвемо реальною – у проєкції на український люд земля є окраденою «всесвітніми шинкарями», що асоціюється із трактуванням землі як могили, якій для життєдайності потрібна Божа сила, виростає із сенсу земля-смерть. Інша мікропарадигма, котру назвемо ідеальною – земля як любов, правда, братолюбіє, єдиномисліє, життєдайна любов, де твориться сердечний рай, що виростає із опозиційного сенсу земля-життя.

З огляду на метафізичний сенс міфологеми Землі у музичній шевченкіані вирізняється «Прощай, світе, прощай, земле...» з комедії «Сон» («У всякого своя доля»), що розглянемо на прикладі творів М. Лисенка і В. Сильвестрова.

«Прощай, світе...» у М. Лисенка є твором для мішаного хору а cappella зі знаменитого циклу «Музика до Кобзаря», що відобразив національну картину у баченні знакових постатей – Шевченка і Лисенка. Ця співтворчість стала особливою для подальшого розвитку і української музики в цілому, оскільки саме «під безпосереднім впливом поезики Шевченка» [5], склалася концепція музичної мови Лисенка, й феномену української національної культури як стрижня майбутнього розвитку державності, як це визначає О. Козаренко [6].

Твір «Прощай, світе...» цікавий для нас насамперед втіленням образно-сміслового навантаження поезії Шевченка та його втіленням у музиці Лисенка, і особливо – трактуванням сенсу міфологеми Землі. У дослідженнях відображення національного архетипного мислення в музичній шевченкіані висувається ідея про втілення двох ментальних первнів – вольового Героя-кшатрія з ментальними гранями Борця і Переможця та кордоцентричного первня Філософа-брахмана[2]. Згаданий хор яскраво ілюструє другу грань, філософську.

Ядром музичної виразовості стала мінливість засобів мажоро-мінору, використана як світлотінь, радість-драматизм. Твір з основною тональністю a-moll починається в однойменному мажорі, де звернення до світу і землі в мелодико-інтонаційному плані ілюструється трансформованими інтонаціями коліскової, а у гармонічному – розв'язанням зменшеного VII4/3 у вказану однойменну тоніку. Натомість мінор із загостреним звучанням зменшеного DDVII2 з пониженою терцією змальовує звертання «неприятний краю», де в мелодичній лінії у партії сопрано особливо надломлено звучить низхідна збільшена кварта між IV і I ступенями (аналог лідійської квати, але у колориті мінору). Вказана низхідна збільшена кварта («Лисенкова кварта») відображає «здійснене Лисенком виокремлення з етнохарактерного “моря протоінтонаційності” (В. Медушевський) думної інтонації як згустка найбільш сутнісної емоційно-образної інформації (здатної до дальшого саморозгортання інтонаційної універсалії-знака національного музичного семіозу...)» [8, 65], а відтак – вводить в академічний контекст яскраво-кордоцентричний думний інтонаційний елемент. Кварта виступає лейтінтервалом твору.

Особливим є завершення твору. Тут звучить надзвичайно проникливе, звернення «прощай же ти, моя нене...», що послідовністю мінорної субдомінанти й однойменної мажорної тоніки створює ознаки репризності. Для нашого дослідження воно особливо важливе, оскільки Шевченко формуючи в одну сферу лексеми світ, земля, неприятний край і моя Україно, моя нене, вдово-небого, показує її спочатку з мукою, а у катартичному завершенні трактує цю сферу просвітлено, що дуже тонко й колоритно водночас відображає М. Лисенка, співтворячи художній світ музичними засобами. Кобзар шкодує світ – землю – Україну – вдову, має надію на те, що «сонце встане», що «...діти на ворога стануть...». І як надію й шлях, куди треба рухатися, показує остаточний сенс поезії у словах «Годуй діток: жива правда / у Господа Бога!», де композитор робить генеральну кульмінацію, що сприймається як результат процесу очищення – катарсису.

Таким чином, звернення до міфологеми Землі усвідомлюється протягом всього твору, не зважаючи на разове використання лексеми буквально.

Ще глибше у сфері метафізичного відображення сенсів, закладених Шевченком, занурює поетичне слово «Прощай, світе, прощай, земле...» В. Сильвестров. Композитор трактує поета як псалмо-співця, а «Кобзар» – як псалтир. Тому, творячи тексти до національного «псалтиря», В. Сильвестров витримує їх у душі національно-ментальної характерності.

В. Сильвестров витворив власний «мета-стиль», завдяки чому «Прощай, світе...» звучить особливо метафізично. В одному з інтерв'ю композитор назвав цю пісню дуже простою, порівнявши із ключовою піснею «Шарманщик» із циклу «Зимовий шлях» Ф. Шуберта, що наближена до народної. У «Прощай, світе», каже митець, Шевченко є подібним до цього шуманівського персонажу (можемо побачити асоціації із кобзарем-псалмоспівцем), який співає свою пісню, в якій музика і текст ллються незалежно від того – цікаво це чи ні, «а тільки правда, що це так, і все...» [9]. Тому В. Сильвестров вирішив твір мінімумом засобів, – «і це в «Шарманщику» є – квінта і все, і тут теж квінта...» [9]. Це виступає, словами композитора, як «ознака правди» [9], яка пов'язується у даному контексті із тією мікропарадигмою, в яку введена міфологема Землі. При тому, що В. Сильвестров використовує лише перші 12 рядків даного фрагменту, що укладені у три куплети, та повтор першого (як четвертий). Поетичний текст зосереджується на прощанні із світом – землею – Україною. Таким чином, поетично-семантична сфера твору сповнена особливою єдністю з природою, землею, Україною, і в цьому – його метафізичний сенс.

Натомість «жива правда» не декларується. Вона сповнює усю «тиху пісню», витриману sotto voce, правда є її суттю. Символ цієї правди – квінта, що є основою музичного вираження твору і створює алюзію до співу думи кобзарем. Цей інтервал складає основу супроводу як імітація інструменту, під яку співець висловлює правдиву пісню, та формує структуру мелодичної лінії – декламаційного

плану. У цьому яскраво проявляється той «ментальний резонанс» із національною музичною свідомістю» [5], який вбачають у музиці Сильвестрова, коли етнохарактерні риси музичної мови проступають більш опосередковано, як алюзії [5], коли національне чується внутрішньо.

Отже, дослідження реалізації метафізичного сенсу номінативного ряду, що формує семантику міфологеми Землі у музичній шевченкіані, дає змогу зробити такі висновки. Міфологема Землі у творчості Кобзаря отримала широке втілення – земля-могила, земля-мати-Україна та ін. Метафізичний сенс міфологеми, проаналізований на прикладі знакової для цієї тематики поезії «Прощай, світе, прощай, земле...», зумовлений його належністю до мікропарадигми лексеми «свята земля», яка формується на основі двох векторів образних значень, що знайшло обґрунтування у літературознавстві [4]. У музиці М. Лисенко виходить від вектора свята земля – мати – рідна – Батьківщина – Україна, і приходить до кульмінації на основі вектора свята земля – правда, справедливість. Цей сенс втілений М. Лисенком засобами нової на той час музичної мови, що поєднувала центрально-українське народнопісенне підґрунтя і західноєвропейські традиції. Композитор робить кульмінацію у завершених твору, акцентуючи висловлювання «жива правда / у Господа Бога!». Натомість В. Сильвестров обмежує поетичний текст до рядків, в яких розмовляє з рідною землею, акцентуючи другий вектор, а перший виражається ніби «крізь» звучання, як назвав це композитор – «...тільки правда, що це так, і все...», у думі кобзаря-псалмоспівця під супровід бурдонної квінти, що оповідає її десь на небесах, небесною мета-музикою.

Література

1. Дзюба І. Валентин Сильвестров: вертикаль духу над горизонтами буття / Іван Дзюба // СΥΜΠΟΣΙΟΝ. Зустрічі з Валентином Сильвестровим / Уклад. Алла Вайсбанд, Костянтин Сігов. – К. : Дух і літера, 2013. – С. III–XX.
2. Драганчук В. Ментальний архетип «лицаря-захисника» у хоровій творчості Миколи Лисенка / Вікторія Драганчук // Українська музика : наук. часопис. – Л. : ЛНМА ім. М. Лисенка, 2013. – Число 4 (10). – С. 33–40.
3. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення / Маргарита Жуйкова // Студії з інтегральної культурології. – Вип. I : Thonatos. – Л., 1996. – С. 28–62.
4. Калинюк Н. В. Лінгвостилістична динаміка образу земля в українській поетичній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Калинюк ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
5. Козаренко О. В. Вплив поезики Т. Шевченка на формування творчого методу М. Лисенка / Олександр Козаренко // Праці Музикознавчої комісії НТШ. – Львів, 1996. – С. 112–124.
6. Козаренко О. В. Феномен української національної музичної мови: Монографія / Олександр Козаренко. – Л. : НТШ, 2000. – 286 с.
7. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Шевченка / Філарет Колесса. – Львів-Київ, 1939. – 387 с.
8. Корній Л. П. Тарас Шевченко і Микола Лисенко: національні та музично-стильові рефлексії / Лідія Корній // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – №1 (22) 2014. – С. 15–25 ; [Електронний ресурс]. □ Режим доступу : http://knmau.com.ua/chasopys/22_NBUV/docs/04.pdf
9. Незнаний Шевченко. Інтерпретації Валентина Сильвестрова [розмова з Миколою Гобдичем]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=-5-khjMJGCK>
10. Потебня А. А. Слово и миф / А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 282 с.

References

1. Dziuba, I. (2013). Valentyn Sylvestrov: vertical of spirit over the horizon of life, СΥΜΠΟΣΙΟΝ. Meetings with Valentin Silvestrov. Kyiv: Dukh I Litera.
2. Drahanchuk, V. (2013). Mental archetype "knight-defender" in the choral works of Mykola Lysenko. Ukrainian music: scientific journal. (vol. 4 (10)). Lviv: LNMA im. M. Lysenka.
3. Zhuikova, M. (1999). Nomination of death and archaic thinking. Study of integrated cultural studies. (Vol. 1 – Thonatos). Lviv.
4. Kalyniuk, N. V. (2010). Linguostylistic dynamic of the image of the Earth in the Ukrainian poetic language. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv.
5. Kozarenko, O. V. (1996). The influence of the T. Shevchenko's poetics on the formation of the creative method of M. Lysenko. Proceedings of the musicological committee NTSh. Lviv.
6. Kozarenko, O. V. (2000). The phenomenon of Ukrainian national musical language: Monograph. Lviv: NTSh.
7. Kolessa, F. (1939). Studies on Shevchenko's poetry. Lviv-Kyiv.
8. Kornii, L. P. (2014). Taras Shevchenko and Mykola Lysenko: national and stylistic musical reflection. Journal of the P. Tchaikovsky National Music Academy. (Vol. 1(22)). Retrieved from: http://knmau.com.ua/chasopys/22_NBUV/docs/04.pdf
9. Neznanyi Shevchenko. Unknown Shevchenko. Valentin Silvestrov's Interpretations [Conversation with Nicholas Gobdych]. Retrieved from: www.youtube.com/watch?v=-5-khjMJGCK
10. Potebnia, A. A., (1989). Word and Myth. Moskva: Pravda.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2016 р.